

Iulii PALIHOVICI

Evreii din Țările Române la sfârșitul secolului al XVIII-lea în viziunea drumeților străini (I)*<https://doi.org/10.52603/rec.2023.34.09>**Rezumat****Evreii din Țările Române la sfârșitul secolului al XVIII-lea în viziunea drumeților străini (I)**

O sursă primară inestimabilă de informații etnologice sunt mărturiile călătorilor: note de călătorie ale negustorilor, rapoarte ale diplomaților etc. Acest articol se bazează pe analiza unei serii întregi de astfel de dovezi despre ținuturile românești scrise de călători din alte țări europene, datând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, adică din perioada de dinaintea începerii migrației în masă a evreilor în Basarabia. Cu atât mai valoroase sunt referirile relativ puține la evreii care au trăit pe pământurile noastre. Toți călătorii notează sărăcia extremă a populației cauzată de război și de exploatare. Majoritatea surselor analizate în articol se referă la perioada Războiului Ruso-Turc din 1768–1774. Toți autorii acestor descrieri, cu excepția notelor unui evreu anonim din 1769, au fost implicați direct în aceste evenimente. Majoritatea autorilor vorbesc despre prezența evreilor în orașe și târguri, unii descriu în detaliu activitățile și modul lor de viață, le schițează portretul psihologic sau vorbesc despre trăsăturile lor distinctive. Textele conțin și povești despre aventurile călătorilor asociate cu evreii, care îi caracterizează mai bine decât descrierile detaliate.

Cuvinte-cheie: istoria evreilor, Țările Române, călători străini, specific local, îndeletniciri și meserii.

Резюме**Евреи Молдовы и Валахии конца XVIII в. глазами путешественников (I)**

Бесценным первичным источником этнологических сведений являются свидетельства путешественников: путевые записки купцов, донесения дипломатов и т. д. В основу настоящей статьи лег анализ целой серии такого рода свидетельств о румынских землях, и, в частности, о территории современной Республики Молдова, путешественников из других европейских стран, датируемых второй половиной XVIII в., то есть периодом до начала массового переселения евреев в Бессарабию. Тем ценнее относительно немногочисленные упоминания о евреях, живших на наших землях. Все путешественники отмечают крайнюю бедность населения, вызванную войной и жестокой внутренней и внешней эксплуатацией. Большинство источников, проанализированных в статье, относится к периоду русско-турецкой войны 1768–1774 гг. Все авторы этих описаний, за исключением записок анонимного еврея 1769 г., принимали непосредственное участие в этих событиях. Большинство авторов говорят о присутствии евреев в городах и на ярмарках, либо отмечают факт их проживания в данном месте, а некоторые подробно описывают представителей еврейского населения, их занятия и образ жизни, рисуют их психологический

портрет или рассказывают об отличительных чертах. В текстах имеются также рассказы о приключениях путешественников, связанных с евреями, которые характеризуют их лучше, чем подробные описания.

Ключевые слова: еврейская история, Молдова и Валахия, иностранные путешественники, местная специфика, занятия и ремесла.

Summary**Jews of Moldova and Wallachia at the end of the XVIII century in the view of travelers (I)**

An invaluable primary source of ethnological information is the testimony of travelers: travel notes of merchants, reports of diplomats, etc. This article is based on the analysis of a series of such testimonies about the Romanian lands, and in particular about the territory of the modern Republic of Moldova, written by travelers from other European countries, dating back to the second half of the XVIII century, i. e. the period before the mass migration of Jews to Bessarabia. The more valuable are the relatively few references to the Jews who lived in our lands. All travelers note the extreme poverty of the population caused by war and brutal internal and external exploitation. Most of the sources analyzed in the article refer to the period of the Russian-Turkish war of 1768–1774. All the authors of these descriptions, with the exception of the notes of an anonymous Jew from 1769, were directly involved in these events. Most authors speak about the presence of Jews in towns and at fairs, or note the fact that the Jews lived in a given place, while some describe in detail, their occupations and life style, draw their psychological portrait or tell about their distinctive features. The texts also contain accounts of travelers' adventures related to Jews, which characterize them better than the detailed descriptions.

Key words: Jewish history, Moldova and Wallachia, foreign travelers, local specifics, occupations and crafts.

Argument: Patru decenii au trecut de la apariția celui dintâi volum al seriei „Călători străini despre Țările Române”. În 1967, în prefață la prima ediție a seriei, Mihai Berza, membru corespondent al Academiei Române, depăna sensul apariției acestor volume: „Relațiile lăsate de străinii care au trecut în cursul vremurilor prin țările noastre și pe care-i numim în mod obișnuit călători, deși condiția lor și interesele care-i aduc pe la noi sunt foarte variate, cuprind o mare bogăție de știri privitoare la feluritele aspecte ale existenței de altădată a poporului român” (Berza 1968:VI).

Seria este rezultatul trudei colective a cercetătorilor de la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din

București și constituie o bogată sursă informațională despre istoria principatelor. Seria de publicații ale Academiei Române, apărute cu sprijinul Ministerului Culturii de la București, cuprinde cel puțin zece volume, din care primul a apărut în 1968, iar ultimul – în 2001. Mai mult de treizeci de ani s-a muncit la prefățarea textelor, s-au scris comentarii, note biografice, s-au făcut corectări, dar și un volum important de traduceri din limbi moderne și clasice, implicând și specialiști în vechea limbă turcă, arabă sau neogreacă. În continuarea acestei munci titanice a cercetătorilor români a apărut și o altă serie de volume – seria nouă a „Călătorilor străini”, cu 6 volume noi, apărute în perioada 2001–2010.

Almanahurile „Călători străini despre Țările Române” sunt editate în ordine cronologică începând cu secolul al XV-lea, iar noi am ales, fiind interesați mai mult de sfârșitul veacului XVIII, adică perioada înainte de a începe migrația masivă a evreilor în Basarabia, am constatat din textele studiate dovezi despre prezența comunităților evreiești în Principatul Moldovei.

Perioada anilor 1769–1800 în sud-estul Europei a fost agitată, cu războaie, precum Războiul Ruso-Turc din 1768–1774 și cel Austro-Ruso-Turc din 1787–1791, mai multe răscoale.

În această perioadă, guvernarea fanariotă a Țărilor Române demonstrează o incapacitate de guvernare pe plan intern, incapabilă de a moderniza țara, și extern, relațiile cu Poarta fiind în declin, aceasta încercă o apropiere de monarhiile creștine din țările vecine.

După 1774, în Țările Române se înregistrează un aflux de călători conduși de interese diverse, iar mărturiile sunt multe și variate, prin cărți și studii despre meleagurile românești.

Volumul X, studiat de noi, compus din două părți, cuprinde mărturiile a zece de călători prin Țările Române de-a lungul ultimelor decenii de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Aceștia au ajuns din Anglia cu sistem parlamentar, din Franța, unde vechiul regim a cedat revoluției, din Prusia cu regim autoritar, Imperiul Habsburgic, și din Imperiul autocrat al Rusiei. Mai toți erau preocupați de situația internă a Principatelor Române. Mai toți au observat sărăcia populației provocată de război. Majoritatea din ei au venit în perioada Războiului Ruso-Turc din 1768–1774, și, cu excepția unui evreu anonim din 1769, au participat direct la aceste evenimente.

Autorii călători. Mai mulți autori vorbesc despre prezența evreilor în orașele și târgurile Țărilor

Române, fie constatând simplul fapt că în localitate erau evrei, iar unii i-au descris în amănunte, au vorbit despre îndeletnicirile și meseriile lor, alții s-au străduit să schițeze o caracterizare a evreilor din principate, să editeze un portret psihologic al lor, ori să vorbească despre niște trăsături distincte ale evreilor de aici. În texte se regăsesc și relatări ale unor peripeții ale călătorilor legate de evrei, care îi caracterizează mai bine decât descrierile amănunțite.

Printre călătorii străini întâlnim galițieni, finlandezi, italieni, nemți, austrieci, olandezi, elvețieni, francezi, englezi și chiar un raguzan din actualul Dubrovnik. La fel de diferite sunt categoriile sociale din care provin pelegrinii, dar și motivele călătoriilor întreprinse în ținuturile românești.

În notele de la sfârșitul articolului vom reda succint câteva informații despre autorii textelor din partea I a volumului X, a celor autori care au pomenit despre evrei în descrierile lor. Această listă a autorilor va continua în partea a doua a materialului, care sperăm să apară în următoarele numere a revistei.

Scriitorii călători împărtășesc impresiile, constatările și părerile lor în moduri și stiluri diferite, iar noi am încercat să găsim numitori comuni în textele lor, pentru a le putea împărți după teme.

Tematica relatărilor. În textele din seria de volume „Călători străini despre Țările Române” se prefigurează câteva teme distincte atunci când se vorbește despre evrei. Autorii descrierilor menționează evreii când vorbesc de *componența etnică a localităților*. Sunt puține informații despre prezența evreilor pe teritoriile românești. Însă este cunoscut faptul că în sec. al XIV-lea, în Principatele Române au apărut evreii așkenazi din Europa Centrală, iar în timpul dominației otomane, împreună cu turcii, aici s-au stabilit evreii sefarzi, veniți din Peninsula Iberică. Aceștia din urmă locuiau preponderent în sudul țării. Din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea și mai ales în prima parte a sec. al XIX-lea, „din cauza înăspririi situației evreilor din Galiția, un nou val de evrei se refugiază în Moldova și Transilvania, unde autoritățile erau mai tolerante” (Eskenas 1986: 142). Numărul relativ mic al evreilor în Țările Române este demonstrat printr-o singură mențiune din datele statistice ale acelei perioade. Astfel, italianul Francesco Griselini¹, un bun cunosător al zonei Banatului, constată numărul foarte modest de evrei bănățeni: „Un recensământ oficial al populației din Banat nu s-a făcut niciodată până acum. De prin districtele militare mi-a fost cu totul

imposibil a găsi ceva documente precise, ci numai date nesigure cu totul neautentice. Nici măcar popii românilor și sârbilor, adică ai celor două națiuni, care formează cel mai mare număr al populației Banatului, nu știu niciodată câte suflete au în parohiile lor. Aceștia nu țin registre, nici de evidența născuților și nici de acea a morților. După cifrele conscripției districtelor camerale din vremea administrării contelui Clary, adică din anii 1768–1774, rezultă un total de 319739 de suflete împărțit în: români – 181639, sârbi – 78780, bulgari – 8683, țigani – 2272, germani, italieni și francezi colonizați – 43201, evrei – 363” (Călători 2000: 381-382).

Mai mulți scriitori călători vorbesc despre evrei în orașele și târgurile românești în linii generale, doar constată prezența comunităților evreiești și rareori dau detalii despre viața evreilor locului. Astfel, Georg Lauterer², olandez, căpitan de vas, ne mărturisește cele văzute de el la Galați, unde ajunsese cu vasul său în iulie 1782: „La depărtare de mai puțin de un ceas de la Siret la vale este așezat la stânga, în Moldova, pe un dâmb foarte înalt și abrupt, care se ridică chiar la Dunăre, marele oraș Galați, supus domnului Moldovei, locuit mai ales de creștini și de câțiva evrei poloni <...>” (Călători 2000: 325).

Arheologul și numismatul italian Domenico Sestini³, călătorind prin Transilvania, ajunge în vara anului 1780 la Sibiu, pomenește de evrei printre multe alte etnii: „Populația acestui oraș se ridică la 16000 de locuitori și națiunile care o alcătuiesc... se deosebesc unele în națiuni unite (recunoscute, termen folosit desigur în legătură cu numirea de *Unio trium nationum*, care a stat la baza regimului în vigoare în Transilvania medievală) și altele, în tolerate. Din cele dintâi fac parte și sașii: aceștia au fost cei care domină mai mult. Națiunile tolerate sub raportul religiei lor deosebite sunt românii, grecii, armenii, moravii, polonii, rușii, bulgarii, sârbii, slovenii (slavi), evreii și țiganii, toate aceste neamuri se găsesc nu numai la Sibiu, ci și în întreaga Transilvanie” (Călători 2000: 362-363). Același Sestini, continuând traseul prin Transilvania, întâlnește evrei în Alba Iulia, un alt oraș important din regiune: „Orașul Alba Iulia este locuit de români și de germani, ca și de greci, armeni și evrei din Polonia <...> Marțea <...> și sâmbăta se țin aici târg în fiecare săptămână și femeile din satele vecine aduc spre vânzare diferite produse, fructe, păsări și tot ce poate să prindă nevoia pentru îndestularea continuă a fiecărei familii” (Călători 2000: 365). Două detalii, nesemnificative la prima vedere, dar înțelegem că evreii din oraș sunt așkenazi (din

Polonia), și că ei făceau comerț la târgurile din oraș.

Johann Lehmann⁴, conducătorul unei trupe de teatru din Pressburg (Bratislava de azi), este un cunoscător al zonei Transilvaniei. În 1782, când a vizitat această provincie pentru a șasea oară, a ajuns la o concluzie pentru el, dar confirmată de studiile de specialitate: „Evrei sunt mulți în Ungaria... În Transilvania propriu-zisă nu sunt” (Călători 2000: 560). Același Johann Lehmann a stat o perioadă mai lungă la Timișoara și a reușit să cunoască în detalii viața orașului, particularitățile conviețuirii mai multor etnii. Cât despre evrei, a marcat câteva detalii esențiale: „Din 1782, orașul acesta este un oraș liber regal ungur. <...> Evreii își au cartierul lor deosebit pentru locuințele lor, dar prăvăliile lor sunt în casele orașului. Două feluri de evrei locuiesc în Timișoara, germani și spanioli (numiți greșit evrei turci)” (Călători 2000: 564). Dilema „evrei turci sau spanioli” este pusă în discuție și se delimitează corect proveniența lor, dar din motive necunoscute nouă, Lehmann nu folosește termenii „evrei sefarzi și așkenazi”. Or, nu este greșit să numești sefarzii evrei spanioli, precum nu este greșit să-i numim evrei turci, deoarece sefarzii au fost izgoniți din Spania în urma Decretului de la Alhambra din 1492, au emigrat în nordul Africii, iar o parte din ei au continuat în Orientul Apropiat, de unde au ajuns în sudul Țărilor Române odată cu oastea otomană.

Trimis în primăvara anului 1782 de regele Stanislav al II-lea al Poloniei la Constantinopol, tânărul talmaci Josef Mikoscha⁵ stă la Camenița (pe atunci Regatul Poloniei) doar de la 28 mai până la 3 iunie. Totuși, Mikoscha reușește să schițeze portretul orașului, menționând și prezența în el a evreilor: „Încă din Zwaniec (Jvanet, n. a.) se observă o populație de evrei, armeni și ruși vorbind toți turcește. Orașul însuși e ruinat de războiul precedent. <...> Și Hotinul a început să se ridice din ruinele sale vechi, dar cu mai multă vioiciune decât Zwaniecul. Locuitorii săi sunt turci, armeni și evrei; unii se îndeletnicesc cu comerțul, alții cu meșteșugurile, iar alții se dedau serviciului militar, restul trândăvesc” (Călători 2000: 624-625). Urmându-și drumul spre Constantinopol, Mikoscha ajunge la Botoșani, care „este destul de mare, poți să-l socotești, după Iași, ca al doilea oraș al Moldovei. <...> Orașul are patru feluri de locuitori: greci, armeni, români și evrei. Ei trăiesc din negoț, cel puțin grecii și armenii, fără nici un fel de excepție. Orașul îi foarte potrivit pentru acest scop: în toate săptămânile se țin aici târguri cercetate de lume multă, unde poți să cumperi vite, cai și tot ce-ți trebuie în cantitate oricât de mare ai

dori” (Călători 2000: 626-627). Mikoscha constată prezența evreilor și în alt oraș important din Moldova, Galați, care asemenea Botoșanilor este cunoscut în sec. al XIX-lea ca orașe unde locuiau puternice comunități evreiești: „Orașul Galați nu are mai mult de trei sute de locuitori constând din greci, români, armeni și evrei; mai sunt și turci, care obișnuiesc să se oprească uneori o bucată de timp aici numai din cauza comerțului și traficului cu Constantinopolul” (Călători 2000: 629). Ultimul oraș vizitat de el de pe teritoriul Moldovei de atunci este Ismail, despre care Mikoscha spune că este: „<...> una din cele mai mari și mai populate (localități – n. a.), este așezată pe un loc ridicat, lângă malul fluviului; se întinde spre stânga către partea ridicată; locuitorii sunt turci, evrei, rusniaci și armeni, după spusele unor dezertori recunoscuți, care sunt întrebuințați la lucru la fortificația nouă” (Călători 2000: 634-635).

Cele mai des întâlnite informații sunt cele despre *indeletnicirile și meseriile practicate de evrei*. Printre ei predominau micii comercianți, situație previzibilă. Cu atât mai importantă este această constatare pentru a înțelege evoluția situației evreilor, știind că în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, conform unor statistici, din 100 de locuitori evrei ai Basarabiei, deși 38 erau vânzători și negustori mai importanți, 35 erau ocupați în producția industrială, 7 – în categoria „servicii”, 5 – în profesii liberale, servicii la stat și sociale, iar restul – în profesii neproductive: transport, agricultură și chiar armată. Faptul că majoritatea evreilor se ocupau de comerț este confirmat de mai toți călătorii-scriitori.

Astfel, Friedrich Wilhelm von Bauer⁶, general în armata rusă, cronicar al Războiului Ruso-Turc din 1768–1774, generalizează situația negustorilor din Țările Române: „Negustorii sunt sau băștinași sau străini; în rândul celor dintâi se cuprind și armenii și evreii. Comerțul cu popoarele, fie vecine, fie îndepărtate, se face aproape în întregime de către străini, băștinașii mărginindu-se, în cea mai mare parte, la comerțul țării. Toți fiind sub autoritatea marelui cămăraș (boier însărcinat cu administrarea veniturilor vistieriei domnești – n. a.)” (Călători 2000: 161).

Anonim⁷, evreu din Galiția, care a descris evenimentele acelui război, scrie despre evreii negustori de rang înalt altfel decât vânzătorii din dughene: „Un evreu, trimis de ruși la Cernăuți, i-a adus știrea că austriecii pregătesc provizii la Cernăuți... și că zilele acestea a sosit de la Lvov un furnizor evreu, care a încheiat acolo cu ministrul un contract (obligându-se) să livreze până la 30 000 de sferturi de făină” (Călători 2000: 43).

Stephan Raicevich⁸, controversatul raguzan, intră în detaliile comerțului la graniță, amintind de cele specifice evreilor din regiune, comerțul cu animale, piei, ceară sau stofe: „...Cu toate prohibițiile Porții Otomane, Moldova care are un mare număr de cai de rasă și alții mai obișnuți, exportă în Polonia aproape 20 000 în fiecare an. Acest comerț se face de obicei prin Mohilev, oraș din Polonia, pe malul Nistrului, unde regele Prusiei ține un ofițer superior care cumpără un număr considerabil de cai de tot felul. Împăratul Austriei cumpără și el mulți și de obicei din aceleași rase, alegând pe cei mai buni, care se plătesc de la 13 până la 15 țechini (bucata) și care sunt destinați husarilor. Armenii din Galiția, despre care am vorbit, transportă prin Germania și mai ales prin Breslau (Wrocław – n. a.) 5 000 de boi grași și 6 000 de vaci. Iar grecii, stabiliți la Iași sau la Viena, cumpără până la 50 000 de ocale de ceară și evreii din Brod 200 000 de piei de iepure, care se vând de câțiva ani încoace cu 50 de piaștri sută; rușii cumpără toate vinurile mai bune, pe care, prin intermediul grecilor așezați în aceste țări, le duc la Moscova. Cele mai însemnate articole de comerț, care trec prin Țara Românească în Germania, sunt lânurile fine în număr de peste 1000 de saci, ceara, marochinurile, porcii, iar în Transilvania, lânurile obișnuite, vinul și pește de Dunăre sărat” (Călători 2000: 500).

Contele francez Alexandre de Hauterive⁹, secretarul Domnitorului Moldovei Alexandru Mavrocordat Firaris, remarcă abilitatea evreilor de a face comerț și dezinteresul băștinașilor pentru această ocupație: „Ceara din Moldova este transportată la Liov și Cracovia, de unde evreii ce o duc acolo obțin atâția bani lichizi cât pot. Surplusul se plătește prin schimburi. Pânzeturile de Breslau și Linz sunt deci cumpărate în Polonia de la a doua mână. Sunt transportate de aici la Brodî, de unde alți evrei le cumpără, spre a le vinde moldovenilor, care ar face mai bine să meargă până în Silezia cu ceara lor și să cumpere de acolo pânzeturi, care, transportate la Iași, nu s-ar ridica mai mult, incluzând dreptul de tranzit prin Polonia și dreptul de intrare în Moldova, decât la 3 și jumătate la sută peste prețul de cost” (Călători 2000: 695).

Munca aparent ușoară a negustorilor era legată de varii riscuri, uneori mai puțin previzibile. Josef Mikoscha pomenește de acte de tâlhărie și chiar omor, ce li se întâmpla pe drumuri: „<...> negustorii ce se înapoiaseră de la Constantinopol la Botoșani ne-au spus să ne ferim de niște hoți de drumul mare care s-ar afla în diferite locuri din acel ținut.

Cu câteva zile în urmă uciseseră un evreu care călătorea din Polonia spre Galați și jefuiseră trei turci și doi armeni care mergeau la Hotin” (Călători 2000: 627).

Însă, Georg Lauterer contrazice cele spuse mai sus de Mikoscha, afirmând că Țările Române este un spațiu relativ prietenos pentru străini, invitându-i să călătorească pe aceste meleaguri: „<...> în timpul șederii mele în Sulina, am avut prilejul să număr toate corăbiile care treceau pe acolo și să află că într-un răstimp de 40 de zile au ieșit 62 de corăbii și au intrat acolo 43. Pe ele se aflau o mulțime de călători, de toate stările, mai ales negustori poloni și evrei, pe o corabie se aflau chiar trei calfe de meseriași nemți în drum de la Constantinopol, prin Galați și Iași, spre Polonia; aceasta e o dovadă că occidentalii (die Franken), călătorind în aceste regiuni, nu sunt expuși la atâtea pericole, cum se obișnuiește să se scrie la Viena” (Călători 2000: 330).

Totuși, evreii aveau și alte ocupații decât comerțul, această activitate fiind cea mai răspândită, dar nu unică. Johann Lehmann mărturisește: „La Alba Iulia trăiesc unii (evrei – n. a.), puțini la număr, care se ocupă cu furnituri militare” (Călători 2000: 500). Aceștia începuse, probabil, o producție în serie, răspunzând necesităților armatei. Iar Georg Lauterer descrie o activitate de transport, înfăptuită de evrei: „De la Iași până aici, am venit cu 2 căruțe, cu câte patru cai pe care le închiriasem de la Iași până la Suceava, la granița noastră, fiecare pentru 8 piaștri. Însă după ce am aflat aici că nu suntem nevoiți să facem deloc carantină la Suceava, am găsit un evreu care avea două căruțe cu câte patru cai, așa că am trimis înapoi căruțele țărănești și l-am luat cu chirie pe acest evreu până la Cernăuți, pentru 2 ducați” (Călători 2000: 333). De altfel, conform acelorași date din anii '20 ai sec. al XIX-lea, 4 dintr-o sută de evrei ocupați erau căruțași.

Un interes aparte provoacă *caracterizarea specificului local al băștinașilor*, călătorii privind cu ochi nepărtinitori realitățile noastre, printre descrieri regăsindu-se și portrete ale evreului local.

Friedrich Wilhelm von Bauer ia o atitudine vădit critică față de băștinași, dar spune despre evrei că sunt buni meseriași: „Țara Românească duce lipsă nu numai de literați, savanți, artiști pricepuți; meșteșugurile, chiar și cele mai necesare, sunt tot atât de mult date uitării. E drept că pot fi găsiți aici oameni de tot felul de profesii, dar ei sunt cei mai greoi și mai neștiutori pe care i-am văzut vreodată. Cei mai buni dintre ei sunt armenii sau evreii, iar

pentru meseriile grosolane, țigani, căci românii ei înșiși nu sunt deloc înclinați să se apuce de un lucru care cere judecată, grijă și muncă sânguitoare” (Călători 2000: 151).

Alexandre de Hauterive ne redă un tablou al societății per ansamblu, exagerat pe alocuri, după cum o recunoaște însuși autorul-călător, dar și pitoresc, adeseori bine punctat a moravurilor timpului: „Cât despre locuitori, iată imaginea pe care mi-am făurit-o chiar din primele zile. O găsesc îngroșată, dar o pun aici, ca să se vadă după aceea până la ce punct am exagerat lucrurile, când m-am pripit în judecată.

1. Boierii, care merg cu trăsura, în jilt, cu căruța și care par mândri față de popor, prevenitori cu oamenii de la Curte, afabili cu străinii, politicoși între ei.

2. Oamenii de la Curte, care merg călare; sunt boierii de treapta a doua. Primii merg cu trăsura de la dâșii până la Curte, iar la palat, ca și în casele lor cifrează, scriu, judecă, se îmbogățesc și se plictisesc. Ceilalți expun ostentativ, încălecați pe cai înzorzonați cu valtrapuri roșii sau galbene, argintate sau aurite, obrăznicia, înfumurarea stării lor, adăugate celor ale națiunii lor. Ar pune să fie bătuți cu bețe săracii de pe ulițe, dacă nu s-ar scula în picioare când ar trece ei. Merg unii la alții să-și bea cafeaua, fumeze (lulele), să pălăvrăgească asupra greutăților numirilor, destituirilor din importanțele dregătorii de vistier, cămăraș, cupar, spătar, armaș, adică de fecior, mărunț funcționar, paharnic, purtător de spadă, ușier.

3. Negustorii greci, cu o înfățișare delicată, cu tonul dulceag, cu un aer șmecher, trăsături care exprimă foarte bine întocmai calitățile morale ale acestei oneste specii de corsari, ce profită de prostia semenilor lor și de nevoile străinilor, spre a-i jupui în felul cel mai politicos din lume.

4. Negustorii moldoveni, care vând cuie, scânduri, hârdaie (cadă – n. a.), brânză, icre, cu un aer și maniere corespunzătoare mărfurilor ce le desfac.

5. Nemții, foarte buni lucrători, care s-ar îmbogăți cu toții, dacă n-ar fi de o prostie fără seamă, bețivi, obraznici, prea scumpi la vânzare și urâți (de toată lumea).

6. Evreii, care sunt recunoscuți de departe după figura lor cea mai extraordinară, ce (nu) poate fi văzută în nici o (altă) țară din lume, (cu) capul în formă pătrată, creștet ascuțit la bărbie, acoperit de o cușmă de blană neagră, din care atârnă în față două cozi de păr în toată lungimea lor, în timp ce la spate, capul le este ras și cărora o mică barbă la capătul

bărbiei le dă aerul unor capre de Angora. În rest, datorează nemților de a nu fi cei mai mari hoțomani din țară și de a obține preferința pentru lucrările de tâmplărie, (costumele de) haine, ceasornice etc., pe care le fac de altfel mult mai puțin bine.

7. În sfârșit, poporul, umplând ulițele, care se arunca cu fața în noroi de îndată ce vede de departe o blană sau un harnașament de cai, care-și îndepărtează pe ai săi, căruța și boii săi, pe care-i aruncă în șanț, dacă nu poate altfel” (Călători 2000: 691).

Totodată, am reușit să generalizăm în textele autorilor-călători o *atitudine față de evrei*, acestea, bineînțeles, fiind în mare parte influențate de experiența de viață a autorilor. Josef Mikoscha: „În orașele dunărene mai locuiesc îndeosebi armeni, greci și evrei, oameni care de fapt nu au nicăieri o așezare statornică, nu se stabilesc decât acolo unde își pot afla un folos o bucată de vreme” (Călători 2000: 628). Totuși, Alexandre de Hauterive vede diferențe între evreii localnici și cei pe care i-a cunoscut pe parcursul călătoriilor sale anterioare: „Evreii din această țară au moravuri specifice, care-i diferențiază de toți ceilalți evrei din Turcia sau din lume. Aviditatea lor este mai puțin odioasă, sunt mai puțin hoți, mai puțin murdari și mai puțin detestați ca în alte părți” (Călători 2000: 693).

Pe lângă informația prețioasă despre viața populației Țărilor Române, în textele din almanah se regăsesc și mărturisiri despre *întâmplări sau curiozități*, martori fiind călătorii. Abatele italian Lionardo Panzini¹⁰, admirator al Domnitorului Alexandru Ipsilanti, zicând despre el că „domnul este legat de credința sa, dar nu disprețuiește religia altora”, relatează: „Domnul a chemat pe evrei, care sunt în foarte mare număr la București, i-a întrebat dacă doreau să-și țină sinagoga în oraș sau afară din oraș. Ei au răspuns, firește, că dacă ar fi cu voia domnului, le-ar fi mai la îndemână să o aibă acolo unde se afla de mai mulți ani, adică în cuprinsul mahalalei lor. «Bine, a răspuns domnul, urmați și mai departe să o țineți acolo unde se află». Apoi s-a întors către călugării intoleranți: «Nu vă băgați, a spus el, în treburile altora, când aceștia nu se amestecă în ale voastre. Dacă credința voastră nu ar fi aici religia dominantă și mărturisită de mine însumi, ați admite oare ca un domn de o credință deosebită de a voastră să vă trimită să săvârșiți slujbele voastre bisericești în afara orașului?»” (Călători 2000: 212).

Arhiducele Maximilian Franz von Habsburg¹¹, efectuând la ordinul reginei o inspecție în Ungaria, Slavonia și Banat, a constatat un lucru neobișnuit: „În Timișoara locuitorii sunt aproape cu toții ger-

mani, mai ales austrieci, care își caută aici norocul, dar și sârbi și evrei din cei germani și spanioli, care își împart aici sinagoga între ei” (Călători 2000: 264). Faptul că evreii sefarzi și așkenazi foloseau aceeași sinagogă este mai puțin obișnuit și se explică prin acțiunea ordonanței privitoare la evrei (în original „Judenordnung”), emisă în 1776 din ordinul împărătesei Maria Tereza și semnată de Iosif, baron de Brigido, guvernatorul Banatului. A fost un regulament cu restricții apăsătoare pentru evreii din Timișoara și întregul Banat, care a îngrădit dreptul de așezare. S-a aprobat funcționarea doar a unei singure comunități, obligându-se astfel unificarea așkenazilor cu sefarzii. „Aparent, după publicarea ordonanței privitoare la evrei din 1776, s-a constituit o singură comunitate, cu un singur șef rabin și judecător evreu. Totuși, în realitate funcționau în continuare pentru fiecare rit un rabin și o sinagogă” (dr. Jacob Singer: 542).

Vorbind de Țara Românească, elvețianul Franz-Josef Sulzer¹² se întreabă de unde ar fi venit numele de „Turnu (Măgurele), deoarece întăritura de acolo era numită pe turcește Kule. Numirea Turnu ar veni de la evrei (!) care alungați din Ungaria de Ludovic I de Anjou au trecut dincoace, unde și-au făcut rost de acea cetate numită de ei «Turm» (!)” (Călători 2000: 474).

Călătorind cu mai mulți negustori pe Nistru până la Cetatea Albă, cercetătorului polonez Walerian Dzieduszycki¹³ din Lemberg (Liov – n. a.) i s-au întâmplat următoarele: „Deoarece tălmăciul nostru pentru limba turcă nu știa moldovenește și cum poate ne-ar fi trebuit un tălmăci moldovean, luam cu noi un evreu polonez, care știa moldovenește și era singurul evreu din Cetatea Albă. Însă în afară de acesta, mai venira acolo un alt evreu moldovean pe o corabie din Istanbul. Acesta făcuse mari cheltuieli pe drum și nu mai avea cu ce trăi, așa că evreul polonez îl luă cu el întreținându-l. Departe de a fi recunoscător, evreul moldovean, care între timp se turcise, se plânge cadiului că evreul polonez îi datorează 70 de ducați și aduce ca martori falși doi turci. Întrebați de cadiu în ce limbă avusese loc tocmeala, martorii spun că în evreiește, dar se dovedește că ei înșiși nu știau acea limbă, așa că procesul se încheie fără vreo hotărâre” (Călători 2000: 703).

Concluzii

Volumul X al seriei „Călători străini despre Țările Române” este un început de analiză a relatărilor martorilor oculari despre viața populației de pe teritoriile românești, pe care intenționăm să o continuăm, având la îndemână, grație trudei cercetătorilor

de la Institutului „Nicolae Iorga” din București, căroră, pe această cale, le mulțumim.

Valoarea acestui studiu pentru noi este de a înțelege continuitatea așezării evreilor pe meleagurile noastre, dar nu mai puțin importante sunt detaliile care se strecoară în texte, cu amănunte despre viața comunităților evreiești din spațiul românesc.

Concluzionăm, la sfârșitul sec. al XVIII-lea, perioada premergătoare migrației importante a evreilor pe teritoriile noastre, aici deja existau comunități stabile de evrei, care aduceau un prinos dezvoltării regiunii, în primul rând comerțului, care a trecut la alt nivel – al relației cu țările învecinate. De aici a tras foloase și țărâtimea, puțin familiarizată cu relațiile comerciale, deoarece, spunea istoricul Ivan Babst: „Dacă n-ar fi evreii, țăranul n-ar avea cui și unde să vândă surplusul economiei sale neînsemnate, n-ar fi de unde să facă rost de bani” (Бабст 1859: 7). Totodată, apariția meșteșugăritului, datorită evreilor, a pus baza dezvoltării altor ramuri decât agricultura, cum ar fi prelucrarea produselor agricole, morăritul, pielăritul, prelucrarea lemnului.

Note

*Acest articol a fost elaborat în cadrul proiectului: „Evoluția tradițiilor și procesele etnice în Republica Moldova: suport teoretic și aplicativ în promovarea valorilor etnoculturale și coeziunii sociale” / 20.80009.1606.02.

¹ *Francesco Grisellini* (1717–1783), autorul *Istoriei Banatului*, s-a născut la 12 august 1717 la Veneția. Deși înzestrat cu aptitudini excepționale pentru științele naturale, a trebuit, din lipsă de mijloace, să renunțe la cercetări, pentru a studia teologia și astfel a devenit abatele Grisellini. Bucurându-se de considerația cercurilor erudite, Grisellini a cunoscut aristocrați venetieni cu care s-a împrietenit și pe care i-a însoțit în călătoriile lor în Banat în primăvara anului 1774. Rezultatul imediat al șederii sale îl constituie *Istoria Banatului*, care a apărut în 1780 cu titlul: *Vetsuch enter poluischen and naturalichen Geschichte des Tenzesvarer Banats in Biefen* (Wien, Johann Paul Krauss, 1780).

² *Georg Lauterer* (1745–1784) s-a născut în anul 1745 în orașul Marburg. În 1770 a intrat în marina olandeză, obținând gradul de locotenent, dar după un an a părăsit Olanda spre a trece în corpul de pontonieri austrieci. Ca ofițer de pontonieri, Lauterer a întreprins mai multe călătorii pe Dunăre. La 11 iunie 1782, vasul condus de Lauterer părăsi Viena, ajungând la 29 iulie la Galați, unde urma să se facă transbordarea mărfurilor. Lauterer

a coborât pe Dunăre până la Sulina, unde a ajuns la 7 august. La 28 octombrie, Lauterer a părăsit Heresonul spre a se întoarce, pe uscat, în Austria. Cu acest prilej a străbătut Moldova, trecând prin Chișinău, Iași, Botoșani, Suceava, Cernăuți. Călătoria lui Lauterer prin Moldova a fost descrisă în lucrarea *Journal über die Reise zu Lande von Cherson nach Wienn, durch Neu Rusland, Besarabien und die Moldau*.

³ *Domenico Sestini* (1750–1832), arheolog numismat italian, s-a născut la Florența. Tot aici și-a făcut studiile clasice teologice. Din cauza climei, în 1777 pleacă la Constantinopol, unde însă bănuia ciuma, despre care totuși reușește să scrie o serie de schițe. În tot acest timp Sestini era în căutarea unei slujbe, iar Alexandru Ipsilanti, domnul Țării Românești, îi oferi postul de secretar. Observațiile sale, făcute în cursul călătoriei ulterioare de la București spre Viena, prin Transilvania și Banat, în vara anului 1780, au fost completate cu o informație bibliografică bogată și publicate într-o lucrare mai amplă, intitulată *Viaggio curioso-scientifico-antiquario per la Valachia, Transilvania e Ungheria fino a Vienna*, publicată la Florența în 1815.

⁴ *Johann Lehmann (Christopher Seipp)* (?–1794). Numele lui Johann Lehmann este de fapt un pseudonim, sub care se ascunde Christopher Seipp, directorul unei trupe de teatru din Pressburg (Bratislava). Cu trupa lui de teatru a cutreierat toate provinciile monarhiei habsburgice. Transilvania a parcurs-o de vreo șase ori. El a publicat impresiile de călătorie într-un volum intitulat *Johann Lehmanns Reise von Pressburg nach Hermannstadt in Siebenburgen*, Dunkelspiegel and Leipzig, 1785. După cum declară în această carte, scopul său precis era de a fi de folos eventualilor călători prin acele locuri.

⁵ *Josef Mikoscha* (?–1793). Nu cunoaștem anii de viață ai tânărului polonez Josef Mikoscha, care a fost trimis în primăvara anului 1782 de regele Stanislav al II-lea August Poniatowski la Constantinopol pentru a învăța limba turcă, în scopul de a ajunge talmaci. Mikoscha a părăsit Varșovia în mai 1782. A trecut Nistrul la Hotin și a străbătut apoi Moldova îmbarcându-se, la Galați, pe un vas turcesc cu care și-a urmat călătoria pe Dunăre și Marea Neagră până la Constantinopol. Drumul prin Moldova a durat de la 3 la 24 iunie 1782, durată mult prea scurtă pentru a forma o cunoaștere proprie a problemelor ce le prezintă. El a descris călătoria sa prin Moldova (3–24 iunie 1782) într-o lucrare scrisă în limba poloneză la Lipsca. A apărut

și o versiune germană cu titlul: *Reise eines jungen Polen durch die Moldau nach der Turkey*, Leipzig, 1793.

⁶ *Friedrich Wilhelm von Bauer* (1731–1783) s-a născut în 1731 la Hallau, în Germania. A intrat de tânăr în armată și a participat la războiul de șapte ani (1756–1763). În 1769 a trecut în serviciul Rusiei, în gradul de general, ca inspector al fortificațiilor de la frontiera suedeză. A întocmit proiectul unui „Atlas geografic și militar”, ca parte introductivă la istoria acestui război, care conținea hărțile provinciilor, pe al cărui teritoriu se desfășura războiul: Moldova, Țara Românească, Podolia, Volânia, Crimeea, Bulgaria, precum și planurile bătăliilor principale, ca asediul cetăților Hotin, Tighina, Cetatea-Albă, Chilia, Brăila, Giurgiu etc. Dar, din lipsă de fonduri, n-a izbutit să tipărească decât prima hartă, a Moldovei, care apare la Amsterdam în 1781 (în copie la Biblioteca Academiei Române).

⁷ *Anonim* – evreu galițian, rămas anonim, autorul unei lucrări mai întinse despre războiul care a început între ruși și turci în 1768. Această lucrare constituie prin faptele noi pe care le aduce o prețioasă contribuție la cunoașterea campaniei din 1769, când după episoade de mare răsunet ca asediul Hotinului și al Galaților, ocuparea Bucureștilor, turcii au fost alungați peste Dunăre și cele două Principate Dunărene, Moldova și Țara Românească, au fost ocupate de ruși. Unele capitole ale originalului intitulat *Den ubrige Feldzug vom Jahr 1769 und der Russen Eroberung der Moldau und Wallachey* au fost reproduse de Nicolae Iorga, cu titlul „Un evreu polon despre țările noastre în sec. XVIII”, în *Revista istorică*, vol. XII și XIII, publicate în 1926 și 1927.

⁸ *Stephan Ignaz Raicevici* (1739–1792), autorul remarcabilelor *Observații istorice despre Țara Românească și Moldova*, raguzanul Stephan Raicevici, cum se iscălea în rapoartele sale, apare în Țara Românească curând după încheierea Tratatului de Pace de la Kuciuk Kainargi, după numirea ca domn a lui Alexandru Ipsilanti. De la el au rămas rapoartele sale de la București și Iași din intervalul șederii sale ca agent imperial în Principate, 1782 – februarie 1786. Nicolae Iorga a dat o analiză a „Observațiilor istorice”, în „Istoria românilor prin călători”, vol. II, stăruind asupra înțelegerii lui Raicevici pentru poporul crunt exploatat de regimul fanariot impus de Imperiul Otoman.

⁹ *Alexandre d'Hauterive* (1754–1830) – Alexandre-Maurice Blanc de Lanautte, conte de Hauterive, s-a născut la 14 aprilie 1754 la Aspres-lès-Corps

dintr-o familie nobilă din Dauphine. Datorită unor intervenții acute pe lângă ambasadorul lui Ludovic al XVI-lea la Poartă, în 1784, d'Hauterive a fost acceptat în suita noului reprezentant al Franței la Constantinopol în calitate de „gentilhomme d'ambassade”. Sosit la Constantinopol la 23 septembrie 1784, d'Hauterive a slujit mai întâi ca bibliotecar al ambasadei franceze, înainte de a deveni secretar al lui Alexandru Mavrocordat Firaris, numit domn al Moldovei în ianuarie 1785. În timpul șederii sale în Moldova, el a scris trei materiale despre acest principat, și anume: *Jurnalul călătoriei de la Constantinopol la Iași* (februarie–martie 1785), „Moldova în 1785” și „Memoriul asupra stării vechi și actuale a principatului” (1787).

¹⁰ *Lionardo Panzini* (1739–1807) a fost originar din portul Mola, provincia Bari. S-a călugărit de tânăr și a devenit cunoscut prin publicarea în 1766 a unei biografii a vestitului istoric napolitan Pietro Giannone, *La Vita di Pietro Giannone*. La cererea lui Alexandru Ipsilanti, a venit în Țara Românească în calitate de preceptor și profesor de limbă italiană a beizadelelor Dimitrie și Constantin, viitorul domn al Moldovei (1799–1800) și al Țării Românești (1802–1806). În timpul șederii sale aici (1776–1778), el și-a făcut o idee generală despre starea țării și despre planurile de reforme ale domnului, pe care-l admira. Tot atunci, Panzini a trimis prietenului său Diodato Marone, profesor de teologie din Neapole, o serie de scrisori. Această corespondență se păstrează în manuscris în arhiva vestitei „Societate napolitana di Storia Patria”. Prezentarea situației din Țara Românească e mai mult de ordin general, fără cifre și precizări concrete. În istoriografia română, corespondența lui Panzini a fost rezumată și analizată de Nicolae Iorga în *Istoria românilor prin călători*, apărută la București în 1928.

¹¹ Arhiducele *Maximilian Franz von Habsburg* (1756–1801) s-a născut la Viena, la 8 decembrie 1756, fiind mezinul împărătesei Maria Tereza și al soțului ei Francisc I de Lorena. Predestinat carierei armelor și funcției de guvernator al Ungariei, el a suferit un grav accident în timpul războiului pentru succesiunea Bavariei (1778), care a pus capăt carierei sale militare. La sugestia mamei sale, el s-a hotărât să intre în viața ecleziastică, devenind arhiepiscop de Köln (1784). Izgonit de invazia trupelor revoluționare din Franța, Maximilian Franz s-a refugiat la Viena, unde a decedat la 27 iulie 1801. Potrivit educației primite pentru a-și desăvârși arta militară, dar și pe cea politico-administrativă, necesare responsabilităților de stat, tânărul arhiduce a

urmat indicațiile împărătesei și ale fratelui său mai mare, co-împăratul Iosif al II-lea, de a efectua călătorii de studii, ținând un jurnal de călătorie în care nota cele văzute, însoțite de reflecții și observații. Maximilian Franz a primit sarcina din partea împărătesei de a face o inspecție în Ungaria, Slavonia și Banat, spre a vizita regiunile miniere și fortificațiile. Jurnalul, de fapt dictat secretarului său, este destul de modest, conținând observații generale, și a fost editat în germană și în traducere adnotată de cercetătorul Costin Feneșan, Maximilian Franz von Habsburg, *Jurnal de călătorie prin Banat (1777)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XV (1997).

¹² *Franz-Josef Sulzer (1736–1791)* era elvețian de limbă germană. S-a născut la Laufenburg în anul 1735 și a murit la Pitești în august 1791. Se cunoaște trecerea lui în Moldova, la Alexandru Mavrocordat Firaris, prin 1785–1786. El nu știa românește, înțelegea prin cunoștințe ce le avea de limbile latină și italiană și prin explicațiile ce i le dădea nevas-tă-sa, „o sască din Brașov”. Opera cunoscută a lui Sulzer consta din trei volume tipărite la Viena în 1781, intitulate: *Geschichte des transalpinischen Daciens*.

¹³ *Walerian Dzieduszycki (1754–1832)* din Lemberg, împreună cu mai mulți negustori, au făcut în 1785 o călătorie pe Nistru, venind din Polonia la Cetatea-Albă, transportând grâu și alte mărfuri, ce urmau a fi vândute în acest oraș. Scopul călătoriei era cercetarea cursului Nistrului, în vederea unui proiect de legături comerciale pe această cale între Polonia și Marea Neagră. Relatarea călătoriei lor este intitulată *W. Dzieduszycki, Podro z dla doswiadczenia splawa Dniestrowego w roku 1785* (Călătorie pentru cercetarea navigației pe Nistru în

anul 1785) și a fost publicată în revista „Przyjacieł ludu” în 1843.

Referințe bibliografice

Berza M. 1968. Cuvânt înainte. În: Călători străini despre Țările Române. Vol. I. București: Editura Științifică.

Călători. 2000. Călători străini despre Țările Române. Vol. X, partea I. București: Editura Academiei Române.

Eskenasy V. 1986. Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România. Vol. I. București: Editura FCER.

Singer J. Rabi Elieser Lipman din Timișoara. În: Evreii din România în texte istoriografice. București: Editura Hasefer.

Бабст И. 1859. От Москвы до Лейпцига (Из Атенея). Москва: Тип. В. Грачева и К°. / Babst I. 1859. Ot Moskvyy do Lejpcyga (Iz Ateneya). Moscva: Tip. V. Gracheva i K°.

Iulii Palihovici (Chișinău, Republica Moldova). Doctorand. Centrul de Etnologie, Institutul Patrimoniului Cultural.

Юлий Палихович (Кишинев, Республика Молдова). Докторант. Центр этнологии, Институт культурного наследия.

Iulii Palihovici (Chisinau, Republic of Moldova). PhD student. Center of Ethnology, Institute of Cultural Heritage.

E-mail: j.h.moldova@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3044-0205